

Тема № 3. Основні риси конституційного ладу України (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Поняття та засади конституційного ладу і його співвідношення з державним ладом.
2. Конституційні основи державного ладу.
3. Конституційні засади суспільного ладу

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Розглянути поняття, сутність та принципи конституційного ладу України, а також його співвідношення з державним та суспільним ладом.

ВСТУП

Аналіз норм Конституції України дає підстави констатувати, що поняття "конституційний лад" застосовується в її тексті лише в трьох конституційних нормах:

- "Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами" (ч. 3 ст. 5);
- "Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності" (ч. 4 ст. 17);
- "Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються" (ст. 37).

Як бачимо, нормативне закріплення інституту конституційного ладу в Основному Законі України не дає відповіді не лише на питання про витоки його формування, а й про зміст, складові та правову природу цього інституту. Відтак концептуальна невизначеність у питанні змістовного наповнення поняття "конституційний лад" та у виокремленні його складових опосередковує необхідність наукових дискусій і пошуків у цьому напрямку.

1. Поняття та засади конституційного ладу і його співвідношення з державним ладом

У поняття конституційного ладу вкладається різне значення. Так, зокрема, він визначається:

1) як фактична конституція або цілісна система основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються й захищаються конституцією та іншими конституційно-правовими (державно-правовими) нормами;

2) як певний спосіб (форма) організації держави, який закріплено в конституції;

3) такий стан відносин (або порядок), що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці й правосвідомості справедливих, гуманних і правових взаємозв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою або як установлені конституційним правом взаємовідносини між людиною, народом, суспільством і державою, що покликані забезпечити визнання та захист прав та свобод людини і громадянина, народовладдя, громадянського суспільства і демократичної держави.

Конституційний лад — це встановлена Конституцією та іншими правовими актами система соціальних, економічних і політико-правових відносин, що закріплюють такий спосіб організації держави, за якого визнаються та гарантуються права і свободи людини й громадянина, а держава підкорюється праву та демократичному Основному Закону.

Конституційний лад не варто ототожнювати з державним ладом. На відміну від останнього, конституційний лад завжди передбачає наявність у державі конституції. Необхідними ознаками конституційного ладу є також народний суверенітет, поділ влади, непорушність та невідчужуваність загально визнаних прав і свобод людини та громадянина. У свою чергу, державний лад може і не містити вказаних ознак.

Засади конституційного ладу - це система вихідних принципів організації державної влади в конституційній державі, взаємовідносин конституційної держави з людиною та інститутами громадянського суспільства. Ці принципи визначають і закріплюють основи правового статусу суб'єктів конституційно-правових відносин.

Терміном «засади конституційного ладу України» позначають також загальний конституційно-правовий інститут, що закріплює основні принципи організації Української держави, які характеризують її як конституційну державу, а також визначає засади і найважливіші принципи взаємовідносин держави з людиною та інститутами громадянського суспільства.

Норми цього інституту містяться в розділі I Конституції України «Загальні засади». Провідною статтею є ст. 1, котра присвячена українській державності. Суверенітет дає можливість самостійно здійснювати як

внутрішню, так і зовнішню політику України.

Із суверенності України випливає й її незалежність - право самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи без втручання в них будь-якої іншої держави.

Конституція характеризує Україну як *демократичну державу*, яка за формою правління є республікою. Про демократичний характер нашої держави свідчить те, що законодавчий орган, Президент України, органи місцевого самоврядування обираються громадянами України на принципах періодичних, альтернативних, вільних виборів.

Україна проголошена *соціальною державою*, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, держава для людини, а не навпаки.

Україна проголошена *правовою державою*. За сучасних умов таке закріплення ще не відображає реальності сьогодення, а є одним із перспективних завдань, норма-мета, якої необхідно досягти. Основні риси правової держави: верховенство права, закону, Конституції України; визнання пріоритету прав та свобод людини і громадянина; взаємна відповідальність держави і громадянина; демократична форма правління; соціальна справедливість і гуманізм тощо.

Таким чином, **основи конституційного ладу України** - це основоположні принципи організації та діяльності держави, які визначають форму і засоби організації Української держави, забезпечують людині та громадянину права і свободи та характеризують її як конституційну державу:

Ч. 2 ст. 2 Основного Закону закріплює положення про те, що Україна за своїм державним устроєм є унітарною державою. Вона має єдину конституцію, єдиний уряд, єдине законодавство тощо. До її складу входить утворення з особливим статусом - Автономна Республіка Крим, яка є невід'ємною складовою частиною України. Унітарна форма державного устрою для України є найбільш виправданою, оскільки відповідає її етнічному складу, історичному минулому, економічним та культурним реаліям.

Ст. 3 Основного Закону встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У частині другій ст. 3 конституційно передбачено відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, адже головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Ст. 4 Конституції України закріплює принцип єдиного громадянства, що забезпечує єдиний правовий статус для всіх громадян України.

Згідно з ч. 2 ст. 5 носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Він здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Це можуть бути всеукраїнський та місцевий референдуми, вибори та інші форми. Конституція України встановлює гарантії прав суверенітету народу. Це заборона на узурпацію державної влади, оскільки єдиним її джерелом є суверенний народ, а також

право народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Таке право не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

У ст. 6 Основного Закону закріплено поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Це один із основоположних принципів організації державної влади. Гілки влади, за Конституцією, є відносно незалежними, мають свою чітко встановлену компетенцію.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади мають здійснювати свої повноваження в межах, встановлених Конституцією України та відповідними законами.

Основним Законом гарантовано функціонування місцевого самоврядування (ст. 7). У нормативному значенні положення даної статті пов'язані з принципом народовладдя. Україна розглядає самоврядування як фундаментальні засади устрою суспільства і держави. Місцеве самоврядування слід розглядати як форму залучення громадян України до участі в управлінні своїми справами.

Ст. 8 Конституції України встановлено, що в країні визнається і діє принцип верховенства права. У правовій конституційній державі влада має підлягати праву, а не право - державі. Ч. 2 ст. 8 закріплює важливе положення про те, що Конституція України має найвищу юридичну силу і згідно з преамбулою є Основним Законом України; *її норми є нормами прямої дії* (частина третя ст. 8), що дає можливість людині і громадянину звертатися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України навіть у тому разі, якщо відсутні відповідні нормативно-правові акти.

Ст. 15 Основного Закону визначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Забезпечення політичної багатоманітності означає свободу політичної діяльності об'єднань громадян (партій, рухів тощо), яка не заборонена законодавством України. Економічна багатоманітність означає можливість рівноправного існування різних форм власності та господарювання, однакову їх підтримку і захист з боку держави.

Ідеологічна багатоманітність — це право різних суб'єктів безперешкодно формулювати, пропагувати і втілювати у практику суспільних відносин різноманітні теорії, ідеї, погляди, які стосуються різних аспектів життя держави і суспільства. Сама держава, звичайно, дотримується певних політичних та ідеологічних концепцій, але вони не можуть офіційно проголошуватися державою пріоритетними та обов'язковими. З цією ж метою забороняється цензура, тобто обмежувальні заходи щодо здійснення свободи слова в засобах масової інформації. Все це має суттєве значення для розвитку в Україні суспільних процесів на демократичних засадах. Особливе значення має ст. 19 Конституції України. В ній закріплено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. А органи державної влади і

місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі і в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Характеристика конституційного ладу передбачає встановлення його співвідношення з такими поняттями, як «державний лад», «громадянське суспільство».

Конституційна держава - це така держава, що характеризується, по-перше, обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом, по-друге, забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

Суверенітет означає верховенство і незалежність влади, тобто її право на власний розсуд розв'язувати свої внутрішні та зовнішні справи без втручання в них будь-якої іншої влади. В науці конституційного права розрізняють кілька видів (форм) суверенітету: державний, національний та народний.

Державний суверенітет означає властивість держави самостійно і незалежно від влади інших держав здійснювати свої функції всередині держави і у відносинах з іншими державами.

Національний суверенітет характеризує повновладдя нації, її політичну свободу, наявність у неї реальної можливості самостійно визначати спосіб свого національного життя, зокрема здатність самовизначатися і утворювати незалежну державу.

Народний суверенітет - повновладдя народу, його реальна здатність здійснювати свою невід'ємну і неподільну владу самостійно та незалежно від інших соціальних сил. Це володіння народом соціально-економічними, політичними засобами для реальної участі в управлінні справами держави і суспільства.

Під *громадянським суспільством* слід розуміти певний суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її економічного та політичного буття, забезпечуються загальні права людини та ідеологічний плюралізм; це суспільство рівноправних громадян, які беруть участь у формуванні органів державної влади, впливають на визначення політики держави і здійснюють над нею контроль.

Взаємозв'язок держави і громадянського суспільства виявляється в тому, що держава здійснює свій регулятивний вплив у сфері громадянського суспільства лише в певних межах, які встановлюються для захисту інститутів і механізмів громадянського суспільства. Отже, громадянське суспільство функціонує і як система, що частково управляється державою, і як саморегульована система. У свою чергу, конституційна держава також перебуває в певній залежності від саморегульованого громадянського суспільства і його потреб, а останнє виступає необхідною передумовою конституційної держави.

ВИСНОВКИ ДО ПЕПШОГО ПИТАННЯ.

Таким чином, державний лад може бути конституційним, якщо мова йде

про конституційну державу, тобто державу, яка впливає на суспільний лад правовим шляхом (установлюючи або санкціонуючи правові норми, забезпечуючи їх реалізацію на основі конституції та інших легітимних джерел права), виконує певні обов'язки перед людиною і суспільством, і неконституційним - державний лад тоталітарної держави.

2. Конституційні основи державного ладу

Державний лад - це нормативно впорядкована (унормована) система суспільних відносин, що гарантована Конституцією та законами України, з організації й діяльності держави та її основних інституцій.

Державний лад України включає такі складові:

- форму держави та її конституційне закріплення;
- характеристику України як демократичної держави;
- визначення України як суверенної незалежної держави;
- конституційне закріплення України як правової держави;
- характеристику України як соціальної держави.

Характеризуючи Україну як конституційну державу, Основний Закон не обмежується закріпленням її рис як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ст.1). У розділі I Конституції України також визначаються: головний обов'язок держави - утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3); обов'язок держави - забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу (ст. 16); завдання держави - забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України (ст. 10); сприяння вивченню мов міжнародного спілкування (ст. 10); сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11); турбота про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави (ст. 12); забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки (ст. 13); гарантування свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст. 15); соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17); найважливіші функції держави - захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки (ст. 17); основи зовнішньої політики держави - зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами

міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18).

Конституційною вважається держава, що характеризується:

а) обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом;

б) забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

Необхідною передумовою конституційної держави є її суверенність. Держава здатна виражати волю своїх громадян, у повному обсязі гарантувати їхні права і свободи лише тоді, коли вона є суверенною. Суверенітет, як необхідний атрибут державної влади, виступає якісною рисою держави і становить важливу засаду конституційного ладу України.

Основними ознаками суверенітету Української конституційної держави є: верховенство державної влади на всій території України, її необмеженість нічим і ніким, окрім народного суверенітету, Конституції України, громадянського суспільства, природного права і законів; відсутність на території України будь-якої іншої конкуруючої влади, яка могла б видавати легітимні закони; підпорядкованість державній владі всіх громадян, їхніх об'єднань, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб; єдність і неподільність державної влади (полягає в наявності єдиної системи органів державної влади, які мають єдині цілі та завдання діяльності, що забезпечує певну ступінь керованості суспільством); незалежність і самостійність державної влади: вона сама, без впливу інших сил, правоспроможна приймати нормативні акти та забезпечувати їх виконання за допомогою засобів державного примусу; відсутність залежності (політичної, фінансової, організаційної тощо) органів державної влади від будь-кого всередині держави та за її межами.

Конституційно-правовими ознаками України як суверенної конституційної держави також є:

- територіальна цілісність (держава має свою державну територію). Відповідно до ч. 1 ст. 2 Конституції України суверенітет України поширюється на всю її територію. Складниками державної території України є її суша, води, надра під ними та відповідний повітряний простір. Державна територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ч. 3 ст. 2 Конституції України). Цілісність державної території України полягає в забороні її насильницького поділу. Недоторканність державної території України означає те, що всі інші держави зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на територію України відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН та в інших міжнародних договорах;

- єдиний конституційний простір (Конституція України є юридичною базою для формотворчої діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вона визначає зміст і напрямки розвитку галузевого законодавства). До складу України входить автономне утворення - Автономна

Республіка Крим (АРК), яка має Конституцію Автономної Республіки Крим (ч. 1 ст. 135 Конституції України);

- громадянство. Згідно зі ст. 4 Конституції України, в Україні існує єдине громадянство. Принцип єдиного громадянства має на меті: недопущення існування громадянства окремих адміністративно-територіальних одиниць України; уникнення випадків кумуляції громадянства окремих осіб (подвійного громадянства, або біпатризму). Так, відповідно до п. 1 ч.1 ст. 19 Закону України «Про громадянство України», громадянство України втрачається, якщо громадянин України після досягнення ним повноліття добровільно набув громадянство іншої держави;

- єдина грошово-кредитна система. Стаття 99 Конституції України визначає, що грошовою одиницею України є гривня;

- національні Збройні Сили. Оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності Конституція України (ч. 2 ст. 17) покладає на Збройні Сили України;

- міжнародна правосуб'єктність. Україна, як суверенна держава, є повноправним суб'єктом міжнародного права, може вступати у відносини з іншими суверенними державами, вступати до міжнародних організацій, укладати міжнародні договори тощо. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18 Конституції України);

- офіційний статус державної мови.

Основною складовою конституційного ладу є державний лад, тобто організація (будівництво) і діяльність держави.

Конституційним, офіційним, легітимним вважається такий державний лад, який передбачений і закріплений конституцією та реально існує. Він, як правило, найповніше визначається конституцією держави та найчастіше гарантується нею, водночас є одним з найскладніших конституційних інститутів і несе найбільше суспільне навантаження.

Державний лад України за змістом і формами є багатогранним явищем, що охоплює структурні (організаційні) і функціональні основи держави, насамперед політичну, економічну, соціальну, культурну. Кожну з основ державного ладу утворюють відповідні механізми і функції держави.

Нинішній державний лад України має багато особливостей:

- Українська держава й державний лад України багато в чому мають перехідний і змішаний характер, перебувають на стадії становлення;

- державний лад України утверджує в Україні національну державу;

- Українська держава, як свідчить процес державотворення в Україні, утверджується як європейська держава, що має істотні риси більшості країн світу; Україна з моменту проголошення незалежності є важливим міжнародним

фактором, що впливає на інші держави й міжнародні організації і зазнає значного впливу з їх боку. Конституція кожної країни визначає, регулює, закріплює і охороняє насамперед основи державного ладу, його основні засади.

Ці основи становлять систему передбачених і закріплених конституцією основних принципів організації (будівництва) і діяльності держави та її основних інститутів і органів державної влади, основних функцій держави, інших елементів (атрибутів) держави.

Основні принципи державного ладу визначають суть держави, її тип, місце й роль у суспільстві.

Згідно зі статтями 1, 2, 5 Конституції України основними є такі принципи державного ладу:

- суверенність і незалежність держави;
- демократизм держави;
- соціальність держави;
- принцип правової держави;
- унітарність (єдність, соборність) держави;
- республіканська форма правління.

Суверенність держави означає її самостійність і незалежність від інших держав у здійсненні своїх функцій як у її межах, так і у зносинах з іншими державами.

Отже, йдеться про два аспекти суверенітету — внутрішній і зовнішній.

Суверенітет держави не означає право держави здійснювати на міжнародній арені будь-які дії, нехтуючи інтереси інших держав; він завжди має певною мірою обмежений характер. Не може бути абсолютного, безмежного суверенітету, який мав би право здійснювати сваволю в міжнародних відносинах. Реалізація "абсолютного суверенітету" протипоказана світовому співтовариству, бо це може призвести до тяжких наслідків — воєнних сутичок, значних матеріальних і людських втрат.

Внутрішній аспект суверенітету держави виявляється в її повній самостійності щодо формування соціально-політичної організації суспільства. Державний суверенітет означає верховенство, незалежність, повноту, загальність і винятковість влади держави, тобто державно організованої публічно-політичної влади. Як атрибут держави він є одним з принципів забезпечення державної влади. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Лише він може визначати і змінювати конституційний лад. Суверенітет надає можливість здійснювати через відповідні державні структури функції формування й реалізації як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави.

Державний суверенітет України має такі характерні властивості:

- установчий характер державної влади;
- територіальну цілісність;
- єдиний конституційний простір;
- легітимність органів державної влади;

- єдине громадянство;
- державну власність, єдину кредитно-грошову систему;
- національні Збройні Сили, які охороняють державний суверенітет, територіальну цілісність і незалежність України;
- міжнародну правосуб'єктність;
- офіційний статус державної мови;
- наявність державних символів: Державного Прапора України, Державного Герба України, Державного Гімну України;
- наявність столиці України.

Із суверенності держави випливає її незалежність; лише суверенна держава може бути незалежною й мати право самостійно вирішувати свої внутрішні та зовнішні справи без втручання жодної іншої країни.

Демократизм держави передбачає створення в ній найсприятливіших умов для широкої і реальної участі її громадян в управлінні справами держави й суспільства, забезпечення багатоманітності політичного та культурного життя.

Демократична держава має такі основні риси:

- забезпечує послідовне здійснення принципу народовладдя (через демократичну виборчу систему);
- має розвинену систему прав і свобод людини й громадянина;
- діє за принципом розподілу влад із залученням демократичного механізму усунення суперечностей між окремими гілками державної влади;
- гарантує і забезпечує демократичний статус органів місцевого самоврядування.

Проголошення України соціальною державою означає її орієнтацію й діяльність щодо здійснення широкомасштабної та ефективної соціальної політики, спрямованої на реальне забезпечення прав людини і громадянина, охорони праці та здоров'я людей, встановлення гарантованого мінімального розміру оплати праці, надання державної підтримки сім'ї, материнству, батьківству, дитинству, інвалідам і людям похилого віку, розвиток системи соціальних служб, встановлення державних пенсій і допомог.

Соціальна держава має такі риси:

- визнає людину найвищою соціальною цінністю;
- правовими методами забезпечує здійснення принципу соціальної справедливості;
- підтримує розвиток соціальної активності населення;
- здійснює соціально орієнтовану політику: разом із захистом соціально слабкої частини населення всіляко сприяє розвитку не забороненої законом соціальної активності членів суспільства, у тому числі підприємницької діяльності;
- закріплює в чинному законодавстві ефективну систему державних соціальних служб, які повинні на практиці здійснювати соціальний захист населення, і надає цим службам статус пріоритетних у складі державного

апарату.

Правовою називають державу, в якій забезпечене верховенство права, а діяльність держави, її органів і посадових осіб реалізується на основі й у межах, визначених правом; в якій не тільки особа відповідає перед державою за свої дії, а й держава реально відповідальна перед особою за свою діяльність та її наслідки.

Правова держава має такі основні риси: закріплює в Конституції принцип верховенства права; на конституційному рівні забезпечує обов'язковість створення ефективного механізму практичного захисту прав і свобод людини й громадянина; забезпечує реалізацію в державі всіх прав і свобод людини й громадянина, що закріплені в міжнародних актах, ратифікованих нею.

Принцип унітарності держави означає її єдність, соборність у політичному, економічному, соціальному, культурному (духовному) та інших аспектах. Вузловим моментом єдності держави є її територіальна єдність.

Перед кожною державою на початку її становлення або на історичних зламах постає проблема вибору форми держави. У теорії конституційного права форма держави — це спосіб організації вищих органів держави, територіальній устрій державної влади і методи її здійснення. Форма держави складається з трьох елементів: форми державного устрою, форми правління і політичного режиму.

3. Конституційні засади суспільного ладу.

Аналіз конституційних текстів дозволяє зробити висновок про те, що окреслилась загальна тенденція розширення конституційного регулювання питань суспільного ладу.

За своїм змістом суспільний лад будь-якої країни є системою політичних, економічних, соціальних, духовних та інших відносин життєдіяльності суспільства, які передбачені й гарантовані конституцією та іншими законами.

Суспільний лад - це конкретно-історична організація суспільства, зумовлена певним рівнем розвитку виробництва, розподілу та обміну продуктів виробництва у суспільстві. Його структура складається з чотирьох основних субсистем, які самі являють собою системи суспільних відносин у відповідних сферах життя суспільства. Такими субсистемами є:

а) економічні відносини;

б) соціальні відносини (у вузькому розумінні цього слова);

в) духовно- культурні відносини;

г) політичні відносини).

З методологічної точки зору потрібно зробити застереження, що скільки не було би докладним конституційно-правове регулювання відносин, які складають суспільний лад, воно не може бути об'єктивно у конституційному праві вичерпаним. Тому конституційно-правовим інститутом є не суспільний

лад у цілому, а тільки засади суспільного ладу, тобто предмет відповідних конституційно-правових норм складають тільки лише основоположні економічні, соціальні, духовно-культурні та політичні суспільні відносини.

Правове закріплення в конституції та інших законах тільки підвалин (а не всіх сторін) суспільства передбачає, що для цього використовуються в основному не докладні правила, а норми, які відрізняються високим ступенем концентрованості: норми - принципи, норми - цілі, норми - дефініції, установчі норми. Звичайно, такі норми не містять санкцій (санкції, що впливають із конституційно-правових норм, як правило, знаходяться в інших галузях права). І хоча сучасні конституції є безпосередньо діючим правом, деякі норми-принципи не підлягають примусовому виконанню судами за позовами громадян. У цьому їх принципова відмінність від схожих за змістом норм, які проголошують права і свободи.

Суспільний устрій - це історично обумовлена система суспільних відносин, яка склалася в тій чи іншій країні, тобто устрій, організація суспільства, існуючого в межах даної країни. Структура суспільного ладу включає політичну, економічну, соціальну та духовно-культурну системи. Конституції почали регулювати суспільний лад більш чи менш повно тільки в ХХ столітті - з появою тенденції соціалізації. Найбільш детально регулюється в конституціях політична система суспільства.

Проаналізуємо конституційно-правові інститути, які відносяться до **економічної системи будь-якого суспільства.**

Базовим елементом економічної системи суспільства є відносини власності. Ще з часів буржуазно-демократичних революцій суспільством був усвідомлений зв'язок між економікою та свободою особи. Визнання свободи особи передбачає існування певної матеріальної бази, на якій ця свобода базується. Протягом тривалого часу її конституційна регламентація зводилася до закріплення в основних законах права приватної власності. При цьому це право розглядалося як природне право людини. Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у ст. 17 проголошувала: "Власність є правом недоторканим і священним, і ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у випадку встановленої законом явної суспільної необхідності і за умов справедливого і попереднього відшкодування".

Важливою складовою частиною функціонування суспільного ладу будь-якої країни є її **соціальна система**. В науковій літературі під цим терміном розуміють *єдність соціальних спільнот, об'єднань (організацій), тобто соціальну структуру суспільства та відносин між ними*: відносин різних соціальних груп, праці та капіталу, міста і села, виробників і споживачів, різними етнічними групами тощо. Ці відносини можуть бути дружніми і конфліктними. Одним із найважливіших завдань держави (і це знаходить своє відображення у конституційному праві) - не дати конфліктам розростися до такої міри, яка призведе до громадянської війни і розпаду суспільства.

Основні поняття: рівень розвитку виробничих сил ("сині комірці") ("білі

комірці") т. ін. Маргінали, їх чисельне зростання - це результат соціальної нерівності. Кримінальні, мафіозні та інш. кланові організації (нелегальні), - вони до так званої політичної системи не входять, хоча нерідко (особливо за авторитарних режимів) вплив на політичне життя чинять.

Отже, структурними елементами політичної системи є: 1) держава в особі всіх трьох гілок влади зверху донизу; 2) політичні партії, підприємницькі структури, профспілки, різноманітні асоціації (антивоєнні, екологічні, громадської думки); 3) засоби масової інформації (так звана четверта гілка влади); 4) церква.

Політична система кожної конкретної країни визначається соціальним ладом суспільства, формою правління і характером політичного режиму. Це доволі гнучка субстанція, здатна або формувати суспільство, згуртоване єдністю інтересів, держави і народу (наприклад, у Швейцарії), або тільки спричиняти і примножувати конфлікти між ними (Ірак, КНДР та ін.).

Основи суспільного ладу зарубіжних країн як конституційно-правовий інститут неодмінно включають також сферу духовно-культурних (ідеологічних) відносин. Духовно-культурні відносини у суспільстві - це відносини між: людьми, їх об'єднаннями, державою і суспільством у цілому з приводу духовно- культурних благ і відповідних матеріалізованих інститутів, установ (загальноосвітніх, наукових, культурних, інформаційних, релігійних, тощо), за допомогою яких реалізуються ці відносини

Водночас держава зацікавлена у створенні умов для оптимального розвитку духовно-культурної (ідеологічної) сфери особи. З цієї метою вона встановлює найважливіші принципи, на базі яких забезпечується доступність отримання духовно-культурних благ якомога більшістю населення країни.

Хоча і досить рідко, але у конституційному законодавстві окремих країн можна знайти норми, які регулюють ставлення держави до різного роду предметів матеріальної культури (пам'ятників, творів мистецтва, книг, ікон тощо). В Конституції Греції 1975 р. (п. 3 ст. 3) можна знайти таку норму: "текст священного Писання зберігається незмінним. Офіційний переклад його будь-якою іншою мовою без дозволу Автокефальної Церкви Греції та Великої Константинопольської Церкви Христової забороняється". Відповідні норми про деякі святині релігії зафіксовані в конституційному законодавстві Бутану та Непалу.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Таким чином, конституційний лад - це фактичний (реальний) стан суспільних відносин, що регулюються та охороняються конституційними нормами і принципами. За своєю суттю конституційний лад становить певний тип конституційно-правових відносин, визначений рівнем розвитку суспільства, держави та досягненнями науки права.

До ознак конституційного ладу відносяться:

1) фактичність (реальність) - конституційний лад існує в повсякденному житті суспільства і держави, відображає дійсний стан суспільних відносин,

існує не в уяві, а в повсякденному житті конкретної держави;

2) регулюється і охороняється конституційними нормами та принципами, тому і називається конституційним;

3) суверенність - право визначати та змінювати конституційний лад може лише народ України (ч. 3 ст. 5 Конституції України);

4) програмність - розвивається на основі теоретично обґрунтованих принципів, концепцій, закріплених у Конституції та законах України;

5) наступність - ураховуються традиції та історичний досвід організації і функціонування державної влади, суспільних інститутів;

6) відносна стабільність - забезпечується системою державних гарантій, передбачених конституційними нормами.

Розглянувши основи суспільного ладу, зазначимо, що конституції зарубіжних країн регламентують не всі суспільні відносини, що складають суспільний лад, а лише найбільш значимі, які і утворюють інститут конституційного права зарубіжних країн.

Складними системоутворюючими частинами суспільного ладу є економічна система, соціальні відносини, політична система і духовно-культурна сфера суспільства. До зазначеного вище треба додати, що конституції зарубіжних країн звичайно більш ґрунтовно регулюють політичні суспільні відносини, ніж економічні, соціальні та духовно-культурні.

У будь-якій країні на суспільний лад постійно чинить вплив держава, політика якої визначається характером владних політичних сил, тобто суб'єктивним фактором. Цим і пояснюються відмінності у суспільному ладі зарубіжних країн, які мають більш-менш схожі умови життя суспільства.

При підготовці до семінарських занять, використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, підготувати приклад (статті або їх витяги) конституційного закріплення основ суспільного ладу в економічній, соціальній, духовно-культурній сферах.

Продовжити поповнення словника новими термінами та поняття державного права зарубіжних країн, наприклад: суспільний лад; інститут власності; публічна власність тощо.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення положень цієї теми самостійно необхідно опрацювати наступний перелік запитань, а саме: поняття державного ладу; принципи державного ладу України та зарубіжних країн; конституційно-правова характеристика Української держави: символи держави, їх закріплення конституцією і законами; суспільний лад в Україні та зарубіжних країнах; значення принципу верховенства права.

Питання для самоконтролю:

1 Розкрийте поняття "конституційний лад України", "основи конституційного ладу України".

2 В чому полягають принципи народного і державного суверенітетів?

- 3 Які принципи демократизму закріплені в Конституції України?
- 4 Що таке правова і соціальна держава?
- 5 Яка форма української держави?

Теми рефератів:

- 1 Формування конституційної держави в Україні.
- 2 Конституційно-правове оформлення України як суверенної держави.
- 3 Принципи конституційного ладу України.